

26/40-46). Yahyâ Bey'in, "Târumâr olsa n'ola cumhûr-ı Fir'avn-ı adû / Görünür Mûsâ asâsı gibi cün ejder livâ" beytiyle Aşkî'nin, "Yoğ etti ceş-i Fir'avn'ı asâ-yı mu'ciz-i Mûsâ / Bu ejderle kahr etsen şehâ kavm-i Mesîhâ'yı" beyti bu mücizeye telmihte bulunur. "Yed-i beyzâ" mücizesi de Firavun'u ikna etmeye yetmez (el-A'râf 7/108). Fuzûlî'nin, "Kılmaz dil-i Fir'avn'ı münevver yed-i beyzâ" mısraı buna işaret eder. İnâdî ve kibri yüzünden yenilgiyi kabul etmeyen Firavun, "Ben sizin yüce rabbinizim" (en-Nâziât 79/24) diyerek kendisine itaat edilmesini ister; Hz. Mûsâ'ya ve İsrâiloğulları'na zulmünü artırır. Bir taraftan da veziri Hâmân'dan Mûsâ'nın Tanrı'sı ile görüşmesini temin edecek, edebiyatta "tarh-ı Hâmân" adıyla anılan yüksek bir kule yapmasını ister (el-Mü'min 40/36-37). Hâmân ayrıca Firavun için, Mûsâ'nın Tanrı'sına ok atmak ve onu öldürmek üzere içine binerek yükseleceği bir düzenleme de yapar. Gerges kuşlarına bağlanan tahtın veya sepetin üstüne asılı ete ulaşmak için yükselmeye çalışan kuşlar böylece Firavun'u daha da yükseğe çıkarır. Bundan da bir sonuç alamayan Firavun, Hz. Mûsâ ve İsrâiloğulları'nın Mısır'dan çıkmasına izin verirse de ardından bu kararından vazgeçerek peşlerine düşer. Bu sırada Kızıldeniz yanılır; İsrâiloğulları Hz. Mûsâ ile birlikte sular arasında açılan yoldan karşıya geçerken Firavun da ordusuyla onların arkasından karşıya geçmeye çalışır. Son İsrâillî de karaya ayak basınca Kızıldeniz tekrar eski haline döner. Bu sırada orduyuyla birlikte dalgalar arasında kalan Firavun can korkusu ile Mûsâ'nın Tanrı'sına iman ettiğini belirtirse de boğulur gider (eş-Suarâ 26/52-66). Bâkî Firavun'a benzettiği rakibine, "Belâ girdâbına salsın adûnu nâbedîd etsin / Fe-nâ deryâsına gark eyleyen Fir'avn u Hâmân'ı" beytiyle beddua eder. Yenişehirli Avni ise, "Gark edip Fir'avn'ı bahr-i pür-hurûş-ı hayrete / Feylesûf-i akl-ı hikmet-dâni rûsvâ eyledin" diyerek filozofa benzettiği Firavun'un boğulmasıyla aklın hayret denizinin dalgaları arasında yok olmaya mahkûm olduğunu ve akıl-mârifet çatışmasında ilâhî mârifetin her zaman galip geleceğini ifade eder.

Firavun'un cesedinin ibret için Allah tarafından korunmuş olmasına (Yûnus 10/92) Mehmed Âkif, "Ne intikâm-ı ilâhî, ne sermedî hüsrân: / Gelen geçenlere ibret, yatar sefil uryân! / Soyulmadık eti kalmış, bilinmiyor kefeni; / Açık-

ta, mumyası hala dağılmayan bedeni" ve, "Bileydim, ey koca Mısır'ın ilâh-ı uryânı / Mezâra heykele ait bütün bu vel-veleler / Bekân için mi hakikat? Merâmın oysa heder" mısralarıyla işaret etmiştir.

Firavun'un Hz. Mûsâ ve rabbi karşısında uğradığı yenilgi, onun çeşitli beyitlerde "benzetilen" olarak zikredilmesine sebep olmuştur. Cinânî'nin, "Dönüp kavm-i Fir'avn'a cünd-i adû / Hudâ gark-ı Nîl etti bî güft ü gû" beytiyle Bâkî'nin, "Yine Fir'avn-ı şitâ ceşşine Mûsî-mânend / Eyledi elde asâsını bir ejder sünbül" beyti bu mânadaki teşbihlerdendir. Ahmedî'nin tevhidindeki, "San'at-ı İhyâyı sensin İsrâ'ye ta'lim eden / Mûsî'ye sensin kılan Fir'avn milkin pâ-y-mâl" beytinde ise Firavun'un uğradığı mağlûbiyete ve neticede mülkünün Allah tarafından Hz. Mûsâ'ya bağışlandığına işaret edilmektedir.

Dede Ömer Rûşenî'nin *Miskinliknâme* adlı tasavvufî mesnevisinde Hz. Mûsâ, Firavun, Hâmân ve Hz. Hârûn, "Te'vîl-i Hâb an Merd-i Hod-bîn" başlıklı altmış bir beyitlik müstakil bir hikâyede daha değişik bir anlatım içinde yer almaktadır. Burada sakallıya etrafa gösteriş yapan, kendini beğenmiş bir kişi Firavun'a benzetilmektedir: "Senin Fir'avn gibidir sakalın / Heman Hâmân-şebîhidir sebâlin"; "Sakalina sebâline dizip taş / Niçin Fir'avn ile oldun sakal-daş". Eserde ayrıca Mûsâ kelimesinin "ustura" mânasından hareketle ve tevriyeli kullanımlarla çeşitli edebî sanatlar yapılmaktadır: "Kişide nâm ü nâmus ey sühânver / Heman Fir'avn ile Hâmân'a benzer / Yürü Mûsâ eline ver sakalın / Yed-i beyzâya döndersin cemâlin / Ki Fir'avn'ın senin Mûsâ'sız olmaz / Velî Hârûn'suz İsrâ'sız olmaz / Dilersen tapmasın Fir'avn'ı sende / Kazı gider koma Fir'avn'ı sende / Gerek Mûsâ senin Fir'avn'ın için / Tırâş-ı rîş-i ferr-i avnın için."

Mehmed Âkif, *Safahat*'in yedinci kitabında "Firavun ile Yüzyüze" adlı 216 mısralık bir şiirini bu konuya ayırmıştır. Birinci kitaptaki "Nazım Parçaları" başlıklı kısımda "Ressam Haklı" adlı manzumede şair, modaya uyup evinin duvarlarına tarihî tablolar yaptırmak isteyen yeni zenginlerin durumuna temas edip ressamla ev sahibi arasındaki konuşmayı şu mısralarla nakleder: "Kıpkızıl bir boya çektin odanın her yerine! / -Bu resim askeri batmakta iken Fir'avn'ın / Bahr-i Ahmer yanılıp geçmesidir Mûsâ'-

nın. / -Hani Mûsâ be adam? -Çıkmış efendim karaya. / -Fir'avun nerde? -Boğulmuş. -Ya bu kan rengi boya? / Bahr-i Ahmer a efendim, yeşil olmaz ya bu da! / -Çok güzel levha imiş! Doğrusu şenlendi oda!"

Firavun adı Türkçe'de "zalim kimse" mânasında kullanılmakta olup "Firavun inadı", "Firavun kesilmek", "Firavun gibi inadından dönmez" vb. deyimlerde yaşamaktadır. Mehmed Âkif'in, "Hele Fir'avn'ın elinden yakamız kurtuldu" mısraı kelimenin "zalim" anlamında kullanılmasına bir örnek teşkil eder.

Fars edebiyatında da benzer özelliklerle yer alan Firavun'la ilgili edebî metinler hakkında Dihhudâ'nın *Luğatnâme*'sinin "Fir'avn" maddesinde geniş bilgi verilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Nev'î, *Divan* (haz. Mertol Tulum — M. Ali Tanyeri), İstanbul 1977, s. 35; Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat: Eski ve Yeni Harflerle Tenkidli Neşir* [İstanbul 1924] (haz. M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul 1991, s. 120, 408, 461-469; Mustafa Nihat Özön, *Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü*, İstanbul 1954, s. 92, 196; Ali Nihat Tarlan, *Şeyhî Divanı'nı Tetkik*, İstanbul 1964, s. 257; Mehmed Çavuşoğlu, *Necâti Bey Divânı'nın Tahlili*, İstanbul 1971, s. 35; Harun Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara 1973, s. 29, 73-74; Mustafa Uzun, *Dede Ömer Rûşenî, Hayatı, Eserleri ve Miskinliknâme Mesnevisi* (doktora tezi, 1982), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 237-245; İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1989, s. 334-335; Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar* (haz. Cemal Kurnaz), Ankara 1992, s. 170, 300-302; Dihhudâ, *Luğatnâme*, XXI, 178-179; "Firavun", *TDEA*, III, 238-239.

MUSTAFA UZUN

FİRDA

(فرضة)

Mısır'da
XVIII. yüzyıldan itibaren
yaygınlık kazanan
bir çeşit şahıs vergisi.

Faraza (vergi tarhetmek) kelimesinin Mısır lehçesinde aldığı biçim olan **fırda** veya **furda**, Ortaçağ İslâm tarihlerinde ve kitâbelerde **farz** ve bilhassa **farîza** (çoğulu **ferâiz**) şeklinde geçer. Osmanlı belgelerinde de şahıs vergisi, gelir üzerinden alınan vergi olarak fırda (firza) adıyla anılır.

Bu vergi çeşidi Mısır'da özellikle 1775'ten sonra geniş ölçüde yaygınlık kazanmıştır. Önceleri mahallî yöneticiler ve askerler tarafından köylülerden alınan gay-

ri meşrû (bid'at) vergilerden biri olan firda, 1792'de *firdatü't-tahrîr* adı altında diğer meşrû olmayan bütün vergilerin yerini alan genel bir vergi haline geldi. Firda düzenli şekilde alınan bir vergi olmadığı gibi her yerde de aynı zamanda uygulanmamaktaydı. Mahallî yöneticiler paraya ihtiyaçları olduğu zamanlarda firda toplarlardı. Her mahallî birime veya şahsa yüklenen verginin miktarı ödeme gücüne ve idarenin para ihtiyacına göre değişmekteydi. Bununla birlikte Mısır hükümetinin bazan bütün Mısır halkına firda vergisi yüklediği de oluyordu. Bu vergi Kahire'ye gönderilmeksizin mahallî idareler tarafından harcandığı halde merkezî hazinenin gelir gider hesaplarına dahil edilirdi. Diğer taraftan firda Mısır beylerinin yani kâşiflerin "keşûfiyye-i cedîd" vergilerinin içinde yer almaktaydı. 1798'de bu şekilde 7.096.194 para tahsil edilmişti. Bu miktar toplam hazine gelirlerinin yaklaşık yirmide biriydi. Mısır'ı işgal eden Fransızlar 1801'de firdayı ve Osmanlı dönemi vergilerinin büyük bölümünü kaldırdılar.

Fransızlar'ın Mısır'dan ayrılmasından sonra Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa firdayı tekrar koydu. Artan ordu ve donanma masraflarını karşılamak için müslüman olan ve olmayan her erkeğin gelirden (*firdatü'r-ruûs*) yıllık olarak % 8 veya 12 nisbetinde ve âzami 500 kuruşu geçmeyecek şekilde firda tahsil edilmeye başlandı. Avrupalılar ve yabancı konsolosların hizmetlisi olarak çalışan yerli görevliler bu vergiden muaf tutuldular. Büyük şehir merkezlerinde esnaf ve işçilerin gelir vergileri memurların maaşı üzerinden toplanmaktaydı. Köy ve kasabalarda aileler ödeme güçlerine göre üç grup halinde sınıflandırıldı. Bu dönemde firda hazine gelirlerinin yaklaşık altıda birini oluşturuyordu. Özellikle 1822'den sonra süratle artan ordu ve donanma masrafları bununla karşılanıyordu. Nitekim bu masraflar azalınca firda kaldırılmış veya aşağı seviyede tutulmuştur. Meselâ Reşîd'de bir pirinç üretim alanının nâzırı 1244'te (1828) 467 işçiden kazanç vergisi olarak 9220 kuruş firda tahsil etmişti. Ürünün az olduğu yıl 319 işçi 6309 kuruş firda ödemmişti.

Mısırlılar 1833'te Suriye'yi işgal ettikleri zaman buradaki şehirlerden ve köylerden de firda vergisi aldılar. Bu amaçla vergiyi ödeyecek halk sicillere kaydedilmişti. Firda ayrıca Mısır ve Nübye'de gümrük geliri için de kullanılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

R. Dozy, *Supplément aux dictionnaires arabes*, Leiden 1881, "farz", "farîza" md.leri; Ceberti, *Acâ'ibü'l-âşâr*, Kahire 1306-12, II, 82, 104; E. W. Lane, *Manners and Customs of the Modern Egyptians*, London 1954, s. 134, 388, 547-548; S. J. Shaw, *The Financial and Administrative Organisation and Development of Ottoman Egypt 1517-1798*, Princeton 1962, s. 72-93; *Studies in the Economic History of the Middle East* (ed. M. A. Cook), London 1970, s. 22-23; A. Marsot, *Egypt in the Reign of Mohammed Ali*, Cambridge 1984, s. 104-105, 286; M. Sobernheim, "Firda", *IA*, IV, 642; S. J. Shaw, "Furda", *EI*² (Fr.), II, 970.

ATILÂ ÇETİN

FİRDEVS

(الفردوس)

Cennetin tamamı veya bir bölümü için kullanılan isimlerden biri.

Sözlükte, "içinde her türlü ağacın, özellikle üzüm bağlarının bulunduğu büyük bahçe" anlamına gelen *firdevs* (çoğulu *ferâdis*) edebiyatta, üzüm ve asmaların çoğunlukta olduğu sık ağaçlarla kaplı yemyeşil bahçeleri ifade için kullanılmıştır. İslâmî kaynaklarda *firdevs* kelimesinin menşei hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Arapça kökenli olduğu iddia edildiği gibi Grekçe veya Farsça'dan geldiği de söylenmektedir. *Firdevs*in sadece Şam yöresinde "bahçe" anlamında kullanıldığı, dolayısıyla Arapça'ya sonradan girdiği görüşüne karşılık, şair Hassân b. Sâbit'in bir beytinde geçen "cinân mine'l-firdevs" ifadesi (*Dirvân*, s. 339) delil gösterilerek Araplar'ın eskiden beri bu kelimeye âşına olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Arapça'da aynı kökten gelen "çardaklanmış" anlamında *müferdes* kelimesinin bulunması, kaynağı yabancı da olsa *firdevs*in Arapça'da yerleşmiş bir kelime olduğunu gösterir. *Firdevs* kaynaklarda Yemâme ve Şam yöresindeki bazı yerlerin özel adı olarak da geçmektedir (*Lisânü'l-ʿArab*, "frds" md.; İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 144-145). Fahreddin er-Râzî *firdevs*in Habeşçe bir kelime olduğunu kaydederken (*Mefâtihü'l-ğayb*, XXIII, 82) Süryânîce'den geldiğini kabul edenler de vardır (İbn Habîb es-Sülemî, s. 21). Kelimenin Arapça'ya Grekçe'den, önce *faradis* (paradeisos; paradise) biçiminde girdiği, daha sonra sunî olarak *firdevs* müfredinin türetildiği araştırmacılar tarafından öne sürülmüştür (*IA*, IV, 642-643). Grekçe'ye ise Pehlevîce bir kelimedenden (pairi-daeza) geçtiği sanılmaktadır (*Webster's Third*, II, 1636).

Firdevs Kur'an'da biri "cennâtü'l-firdevs" (el-Kehf 18/107), diğeri sadece "*firdevs*" (el-Mü'minün 23/11) şeklinde olmak üzere iki yerde geçer. Bu âyetlerde iman edip iyi davranışlarda bulunanların *firdevs* cennetlerine girecekleri, namazlarında huşû gösterip boş şeylerden yüz çeviren, zekâtlarını veren, iffetlerini koruyan, emanete ve verdikleri söze riayet edenlerle namazlarını sürekli kılanların burayı hakedecekleri bildirilmiştir.

Kelime, Hz. Peygamber'e nisbet edilen ve cennetten söz eden çeşitli hadislerde de geçmektedir. Bu hadislerde belirtildiğine göre *firdevs* cennetin ortası, en yüksek ve en değerli bölgesi olup arşın altındadır. Aynı zamanda cennet ırmaqlarının fışkırdığı bir bölge olan *firdevs* cennetleri dört tanedir; ikisinde kullanılan eşya ve süslemeler altından, diğerlerinde ise gümüşten. Yine ilgili hadislerde Hz. Peygamber ahabına Allah'tan *firdevs* cennetlerini istemelerini tavsiye etmiş ve oğlu şehid düşen Ümmü Hârise'ye onun *firdevs* cennetlerinin en değerlisine girdiğini müjdelemiştir (Buhârî, "Tevhîd", 22, "Cihâd", 4, 14, "Meğâzî", 9; *Müsned*, II, 335; III, 124, 197, 210; IV, 416; V, 241, 316; Tirmizî, "Şifâtü'l-cenne", 4; İbn Mâce, "Zühd", 39; Dârimî, "Rikâk", 101). Resûl-i Ekrem vefat edince kızı Fâtıma'nın, "Mekânı *firdevs* cenneti olan babacığım" diyerek ağladığı hadis kaynaklarında belirtilir (*Müsned*, III, 197; Buhârî, "Meğâzî", 83). İbn Kayyim el-Cevziyye'nin mevkuf olarak naklettiği bir rivayette ise *firdevs*in bizzat ilâhî kudret eliyle yaratılan varlıklardan biri olduğu kaydedilir (*Hâdî'l-ervâh*, s. 90). Muhyiddin İbnü'l-Arabî de cennet mevkileri arasında yaptığı sıralamada *firdevs*i adn cennetinden sonra ikinci sıraya koyar (bk. Şa'rânî, s. 170, 176).

İslâm âlimlerinin naslarda zikredilen bilgilere ve sahâbe yorumlarına dayanarak *firdevs* hakkında yaptıkları açıklamaları iki noktada toplamak mümkündür. 1. *Firdevs* cennetin tamamını ifade eden bir isimdir. Zira müzekker bir kelime olduğu halde Kur'an'da *firdevs* karşılığında müennes zamiri kullanılmıştır (el-Mü'minün 23/11); bu da onun cennet kelimesinin yerine kullanıldığını gösterir. Ayrıca Mü'minün süresinin baş tarafında namaz kılan, zekât veren, iffetlerini koruyan ve emanete riayet eden müminlerin *firdevs*e vâris olup orada ebediyen kalacakları belirtilmiş, Meâric süresinde ise (70/22-35) bu vasıflara sahip olanların cennetlerde ağırlandıkları